

HAIMRE PÕHIKOO

SIBERI MÄLESTUSED

Kirjutanud: **KADI LEPIK**

Juhendaja: **TAIMI KINGISEPP**

Rääkinud: **MIRDZA VAKS**

2001.a

Kirjutatud Mirdza Vaksi märkmete järgi. Kirjaviis muutmata.

Olen Mirdza Jani tr. Vaks, sünd. Kriminš. Sündisin 1928.a. 21.märtsil Lätis Bauska maakonnas Valle vallas talupidaja perekonnas.

Arreteeritud 1946.a. 20.mail metsavendade toetamise pärast.

Sõjatribunali istung toimus Felgarovas 1947.a. 29.-30. jaanuarini. Meie hulgas oli 4 metsameest (noorim neist 15a. vana) ja 6 toetajat. Minu karistuseks sai 5 aastat töölaagris, Marta Furciks sai kümme aastat, teised naised pääsesid kergemini.

Metsavendadest, Furciks (15a.) sai 5 aastat (oli metsas isa juures sellepärast, et ema arreteeriti ja maja tehti tühjaks). Furciks vanim sai surmanuhtluse, teised kaks kümme aastat töölaagris. Edasi käitamisel surmanuhtlus vahetati 15a. "katergaga" Ülejäänutel jäeti karistus muutmata. Mina oma 5 aastaga olin väga õnnelik - ootasin rohkemat.... See tänu Furciki tunnistusele, kes võttis kõik oma peale ja "pesi" mind päris puhtaks.

Edasi viidi Riiga ümberjaotuse punkti (peresõlka). Seal ootasime oma saatust edasi. Oli teada, et ees ootab pikk sõit. Omaksed tassisid pakke toidu ja soojade riietega. Nii olime korralikult varustatud kui 2. aprillil viidi öösel eriti tugeva valvega rongijaama. Loomulikult kinnistes loomavagunites. 16. aprillil saabusime Vjatlagi 18.punkti. Sõidust halbu mälestusi ei ole. Olime toiduga kodunt toodud pakkidega varustatud, ilm oli jahe, nii et erilist vajadust joogivee pärast ei olnud. Hoopis teisiti kujunes olukord neile, kes läbisid selle teekonna suvel kuuma ilmaga.

Vjatlag asub Kirovi oblastis mitmesaja ruutkilomeetrise alal. Täpselt ma ei tea. Meie asusime 18. osakonnas (olp). Töö oli metsaga seotud. Eriti raske oli metsalangetajate olukord. Tööleminek jala kuni kümme kilomeetrit. Normid suured. Normide mitte-täitmise korral vähendati leivanormi veelgi. Mina sattusin "biržasse" (metsamaterjali varumise punkt). Siia toodi metsa, mida tuli edasi töödelda ja laadida vagunitesse ära - saatmiseks. Töö oli siiski veidi kergem, kui metsalangetajatel. Vähemalt vahemaa laagrist tööleminekuks ainult 2 kilomeetrit. Brigaadis olime noored läti tüdrukud. Läbisaamine oli hea. Üksteist toetasime nii palju kui võimalik.

Laagris valitses täielik kriminalistite ülemvõim. Laagri juhtkond sellesse ei sekunud. Nii et pidime ise ennast kaitsma. Seda me ka tegime. Eks sõda ja tallatud metsarajad olid mõndagi õpetanud. Peamine taktika oli neid mitte karta. Siis taganevad ise. Laagris oli vilets toit ja riietus. Elasid hästi ainult kriminalistide pealikud. Ülejäänud said seda toitu, mis nendest üle jäi. Samuti riietus. Kui meie tulime normaalse toitumuse ja riietusega, neile vist tundus, et oleme pärit teiselt planeedilt.

Nüüd tahaksin veel jutustada mis asi on nälg.

See algas alles umbes poole aasta pärast. Siis kui organismis viimane jõuraas (varu) oli ära tarvitatud. Meeste organism kaotas varud kiiremini kui naiste oma, sest meeste varud olid väiksemad. Nii kaua, kui organismis veel midagi on, oli lihtsalt kõht tühi. See ei ole veel nälg. **Näljane inimene ei mõtle mitte millestki muust kui ainult leivast!**

Siin tuleb meelde üks episood minu enda laagrielust. Meie brigaad peale tööd puude tükeldamisel saadeti appi vaguni laadijatele, kes juba kolm päeva olid töötanud puhkuseta. Need olid ehtsad kõrilõikajad. Mul sähvatas peas mõte, et siit meie küll elusalt ei pääse. Üksainus konvoi- öösel- mis ta teha saab?! Ja kas tahabki? Hakkasime kohe tööga pihta, kus raskem, võtsime oma õlule. Meil olid suitsud, kostitasime neidki. Aga varsti suhtumine muutus täielikult. Kui keegi oleks tahtnud meile liiga teha ka hiljem, nendest oleks olnud kindel kaitse. Takkajärgi mõelda: kas nad olid paadunud kurjategijad või ainult elu hammasrataste vahele jäänud inimesed?!

Kella kolme paiku öösel lõpetasime töö laadimisel. Vaja koju (laagrisse) minna, aga jalad ei kandnud. Raske ja pikk päev seljataga, viimati sõime vara hommikul. Keegi tüdrukutest alustas laulu marsi taktis, ja jalad hakkasid liikuma! Laagri söökla oli kinni, ei saanud midagi. Aga Furcik Marta, kui vanem naine, ei pidanud välistöödel käima. Tema ülesanne oli öösel meie riiete kuivatamine. Tema oli päeval kellegi laagri soosikule pesu pesnud ja teeninud 800gr leiba ja liitri piima. Poole oli ta ise ära söönud, teise poole jätnud mulle. Oma elus ei ole ma midagi nii head söönud, kui oli see leib ja piim! Furcik Martaga olime koos vanglas ja laagris. Mind ta hoidis kui oma last. Poeg oli ju ainult 3 aastat minust noorem! Pakke kodunt ta ei saanud, mina siiski sain. Kõik andsin tema kätte. Tema keetis ja koos sõime. Nii oli ta mulle laagris ema!

1948.a. sügisel laager (olp.) saadeti laiali. Vanemad inimesed ja ka nooremad, kes enam rasket tööd teha ei suutnud, saadeti põllumajanduse osakonda. Mind ja veel üht läti tüdrukut saadeti uude metsatöö osakonda. See oli veel viletsam kui eelmine. Läksin ise metsalangetajate brigaadi, sest seal oli viisakam seltskond, ukrainlased - poliitilised. Oli raske. Jalad hakkasid paistetama. Sellega töölt vabastust ambulantsis ei saanud. Lõpuks siiski läksin ambulantsi. Üks päev anti vabaks, ja rohuks pits kalamaksaõli. Küll see oli mõnus... Mäletan lapsepõlves, kui mind sunniti kalamaksaõli jooma, siis seda ma mitte ei tahtnud!

Oli kuulda, et poliitilised eraldatakse. Esimesed olid juba ära saadetud. Nii 1949.aasta sügisel tuli ka minu kord. Nüüd sattusin jälle koos oma Furcik Martaga. Meid viidi Komi ANSV Abesasse. See oli erirežiimi laager. Numbrid seljale, barakid lukustatud, öösel tuld kustutada ei tohtinud. Kaks kirja aastas, ja ongi kõik. Kuid töö oli kerge ja toit võrdlemisi korralik. Ka lutikad ja rotid meid ei piinanud. Selle eest hoolitses laagriülem. Suur tänu talle! Tema korraldas veel klubis kontserte. See oli võrdlemisi lihtne, sest kultuuritöötajaid vangide hulgas oli küllalt - isegi kaks Moskva ooperilauljat oli!? Ukraina tüdrukutest olid paljudel väga head hääled. Nii et kord nädalas käisime tööliste kunsti nautimas.

Selles laagris kosusin ma ruttu ja 1951.a märtsis olin laagrist vabastatud. Kuid see vabadus oli eluaegsel asumisel Siberis. Algas jälle sõit läbi peresõlkade loomavagunites, koos kriminalistidega. See kestis ligi kaks kuud. Varahommikul Tatarski raudteejaamas võeti osa meist maha. Seal ootas auto (lahtine veoauto), mis viis meid Ustarskass, mis asub 80kilomeetri kaugusel raudteejaamast. Seal algas "orjatung". Ümbruskonna majandusjuhid olid kohal omale tööjõudu kauplemas. Mina ja minu kaasmaalane (endine seltskonnadaam Riiast, mingi ministeeriumi töötaja proua), sattusime sovhoosi Pobeda(11 km. Ustarkast). Sinna jõudsin 9.mail.Oli ilus kevadine õhtu. Meie majutuspaigaks oli mõeldud 3 kilomeetrit sovhoosi keskusest eemal asuv telliskivitehas. Meile anti hobusega mees kohalesõiduks, kuid meie eelistasime käia jala ja nautida ilusat kevadist

ilma. Ja peamine: ei olnud konvoid püssiga selja taga! Minu järgi käidi ainult viis aastat, aga Lidia ja pr. Kaal olid seda kannatanud 10 aastat.

Majutati 1949.a väljasaadetud perekondade juurde: perek. Sääsk, perek. Kalm, Lukk Selma koos kolme pojaga, nendega koos Lidia Erilane (endine Tartu jurist), perek. Kaisid. Eriti tahaksin rääkida kahest eesti tüdrukust Maiast ja Urvest. Nende ema oli Siberis surnud. Vanem, 16-aastane Maia töötas ja majandas, et väiksem, 13-aastane Urve võiks õppida. Ta sai sellega hakkama! Oli veel üks leedu noormees Vitautas ja üks Volga sakslaste perekond. Nii, et meie sattusime täitsa normaalselt mõtleivate inimeste keskele. Päriselt unustasin mainimata Endel Vaksi, kellest hiljem, 1952.aasta 3.märtsi, sai minu abikaasa. Temal oli Tallinnasse jäänud naine tütreaga. Tema ootas nende tulekut Siberisse enda juurde. Kuid varsti selgus, et naine abiellus teisega ja tütre jättis Endli vanematele kasvatada. Minule see musikaalne härra mängis kitarri ja laulis. Inimeste vastu oli alati abivalmis. Need olid omadused, mis mind köitsid. Temast hiljem räägin rohkemat, aga ta ise lahkus meist 2000.a 5.novembril.

Nüüd ülemustest ja kohalikest Siberi asukatest. Direktor Siderov koondas enda ümber Baltikumist ja Ukrainast väljasaadetud inimesi. Aiandusagronoom oli hr. Luukas (41.a arreteeritud), põlluagronoom lätlane (nime ei mäleta). Temale direktor taotles loa sõita Lätti ristiku seemet tooma, mida ta ka tegi. Ristikupõllule pandi valvesse ratsanik, et mõne loom sinna tallama ei pääseks Luukas tegi enneolematu kartulisaagi - pani põllule sõnnikut. Siberis maa on küll viljakas, kuid sõnnik tegi veelgi paremaks. Ehituinsener oli Moskva arhitekt, 1937.a arreteeritud. Tema juba totraid ehitusi ei teinud, nagu on teada mujalt ohvrite mälestustest. Siis oli veel 1929. ja 1937.a. väljasaadetud venelasi. Muidugi repressioonide all kannatas just vene rahva paremik. Päris kohapeal sündinud siberlasi oli vähe. Üks nendest Ivan Petrovitš Prokaptšuk Tema oli läbi teinud Esimese ja Teise Maailmasõja. Oli olnud veendunud kommunist, kuid 1953.a viskas parteipileti lauale, öeldes. "Mina sellise (järgnesid vene sõimusõnad)eest ei sõdinud".

Me kartsime, et selle teo eest tal lähebhalvasti, kuid midagi temaga ei juhtunud. See mees oligi meie tööandja-ülemus telliskivitehases. Tema privileeg oli, et võis valida oma- le töölisi. Kolm päeva ta jälgis uue inimese iga liigutust, kui ei meeldinud, saatis direktorile tagasi. Meie pälvisime tema usalduse. Palk oli hea, kuid töö oli ainult suvel. Talvel tuli ise otsida, kus saaks tööd. Raha oli ju vaja. Sovhoosis sai palka päris korralkult 300-700 rubla kuus. Sügisel ostsime lihavarud terveks talveks. Seda müüsid ümbruskonna kolhoosnikud, selleks et maksta riigi normid. Poed olid toiduainetest tühjad. Toodi leiba, kommi, mõnikord ka toiduõli. Juurvilja kasvasime ise, munad saime oma kanadelt ja partidelt. Piima ostsime lehmapidajate käest.

1952.aasta 17.detsembril sündis meie poeg Aksel. Nüüd sovhoosilt antud elamu- piirid jäid kitsaks, ja järgmise aasta kevadel hakkasime ehitama oma maja. Sinna oli plaanis ka lehm muretseda. Ehitusmaterjali sai sovhoosilt osta. Mees ehitas ise. Sügisel kolisime oma majja! Mina tööl ei käinud, mees töötas puusepana edasi. Õhtuti oli tihti meie külaline Henn Miido. Tema oli traktorist-kombainer, sellepärast suvel me teda ei näinudki. Talvel töötas traktorite remondi juures ja oli õhtuti vaba. Tuli meile koos viiu- liga. Minu mees mängis kitarri. Nii olid kontsertid igal õhtul. Tihti meie maja külalised olid ka minu kaasmaalane Lidija ja pr.Vares. Tema koos Lillantaali, endise Rapla juristiga, saabusid meie sovhoosi hiljem. 41.aasta ohvrid. Samuti ka Miido perekond. Pr. Vares õpetas mulle pitsrätikute-sallide kudumist. Kodunt saadetud lõngad kodusin ja müüsin kohalikele "moedaamidele". Vene noored tüdrukud tahtsid ilusad olla.

Talvel moodustati brigaad metsatöök. Sinna sattus ka minu mees. Ümbruskonnas metsa ei olnud, tuli sõita 300km Omski oblastisse. Selleks loa taotles sovhoosi juhtkond koos komandandiga. Metsas minu mees osutus ainsaks, kes seda tööd tööpoolest oskas. Laagris oli ta olnud metsatööl. Tuli kevad, vaja oli teha aiamaad ka. Sellega sain ise hakkama, kuid tarvis oli ka aed ümber teha. Vastasel juhul loomakari oleks kõikära tallanud. Käisin iga päev komandanti ja sovhoosi direktorit tülitamas, et lasku mees koju. Selline "Siberi patriotism" neile väga meeldis. Naersid, et taotlevad loa ka minule sinna sõita. Mehel korralik palk, ilus loodus_ mis viga oleks lapsega suvitada. Mina ei olnud nõus. Ka mees mitte. Ta sai maikuus koju. Tegi ajutise aia aiamaa ümber.

Juuni algul oli kuulda, et poliitilisi hakati vabastama. Mees tuli töölt, läks sauna. Seal sattus kokku komandandiga ja sai teada, et ka tema peab minema passi saama ja võib ära sõita. Esimesed olid just väiksemate karistuste saajad. Ustarskas (raj. keskus) rääkis minust-olin ju samuti 5 aasta karistuse kandja. Lubati ka minu asju uurida, et võiksime koos ära sõita. Varsti tuligi kutse ka mulle ilmuda. Läksin see 11km lennates. Vabastati! Kuid ei. Küsimused: "Kus on isa?" Olite ju ka kulakute perekond. Need ei kuulu vabastamisele. See oli tõeline ja ainus šokk minu vangla,- laagrite- ja Siberi elus. Tõsi, nende juuresolekul hoidsin end siiski vaos, ei teinud neile seda naudingut, et suudavad mind endast välja viia, kuid kui sain minema nende vaateväljast, vajusin tee äärde kokku. Sealt korjas mind üles üks meie sovhoosi autojuht. Viis mind koju. Kolm päeva olin pikali-ei suutnud liigutada. Lõpuks siiski vabastati ka mind, kuna kulakutena meie pere välja ei saadetud. Ema 49.a märtsis oli samuti laagris. Süütõendite puudumise tõttu vabastati 49.a mais. Ja õnneks! Kui oleks olnud enne märtsi küüditamist, oleks samuti Siberitee ees. Kodus oli ainult vanaema ja väike õde. Neid piinati kodus, ja loodeti isani jõuda. Sellepärast ei küüditatud.

Lõpuks, juulikuus sain ka mina vabaks. Maja saime soodsalt maha müüa. Mehel oli korralik palk olnud, nii et sõiduks rahaprobleemi ei olnud. Elama asusime Tallinnasse mehe vanemate juurde. Esialgu ruumi jätkus, kuid varsti oli selge, et meie oma korterit ei saagi.

Sündis veel tütar Tiia, ja seitsmel inimesel kahes toas oli raske olla. Läksime maale. Endli vanem tütar Elle jäi koos vanematega linna. Endlile oli see raske katsumus. Tema oli siiski Tallinnas sündinud, kuid mina, kui maaperes kasvanu, tundsin end maal paremini.

Nüüd veel natuke keeleprobleemist. Tulin mehe perekonda ju vene keelega. Olime küll eestlastega Siberis koos, kuid suhtlesime vene keeles. Mehe isa valdas vene keelt, kuid ema üldsegi mitte. Mõõdus umbes kolm kuud, kui hakkasin ka mina midagi aru saama. Mis oli valesti heatahtliku naeru saatel parandati. Isa soovitas mul eesti keeles lugeda, ja nii kodus läksin täiesti eesti keelele üle. Nii ma praegu aru ei saagi, mis see venekeelne elanikkond on. Keelt omanda suudab minu arvates igaüks!

Edasi lühidalt andmed Endel Vaksi kohta, nii palju kui tean.

Endel Eduardi p. Vaks, sündinud 1923.a. 28. detsembril töölise perekonnas. Surnud 2000.a 5. novembril. Isa kojamees, ema pesupesija.

Arreteeritud 1940.a 20.septembril, seoses nõukogude vastase liikumisega. Vanglas oli koos oma venna Akseliga, sünd. 1922.a.15.septembril. Nende vangikaaslased olid, nii

palju kui mina tean, suured Eesti Vabariigi tegelased: Larka, Tõnisson, Vares j.t. Endlile mõistis kohus 5a. vabadusekaotust. Tapiga viidi Venemaale juuli algul kui saksa sõjaväed tungisid peale. Laagris oli kusagil Uraalis. Täpselt ma ei tea. See oli olnud ehtne tapalava. Ainult 5 inimest pääsesid eluga tagasi. Ka vend Aksel suri seal. Kuna temale oli määratud 5 aastat vabadusekaotust, oleks pidanud 1945.a vabanema. Kuid hoiti veel määramatuks ajaks kuni 1946.aasta sügiseni. Vabastati, kuid ei lubatud Tallinnasse sissekirjutust. Elas illegaalselt oma vanemate juures Tallinnas. Isa tööraamatuga käis tööl. Tutvus meeldiva tütarlapsena, hakkasid koos elama. 1948.a. sündis tütar Elle. Tundus kõik korras olevat. Kuni 50.a kevadeni. Isa koristas oma kojamehe tööriistade panipaika ja leidis seal auto-maadi!? Küsis poja käest, see ei teadnud sellest midagi. Isa võttis relva ära ja viskas minema. Järgmisel ööl tuldi Endlit jälle arreteerima, otsiti panipaigast relva, kuid ei leitud. Nüüd oli selge, kuidas see sinna sattus! Kaua väntsutati Endlit ülekuulamistele vanglas, kuid süütõendite puudumisele vaatamata mõisteti asumisele Siberisse. Seal ta meid kohtaski. Naine oli läinud teisele mehele. Tütar Elle võttis meid kodus vastu. Temaga on mul siiaani ema-tütred suhted!

P.S. Elamüte kirjapanekuga ma ei mõtle kuidagi esile tõsta isiklikke kannatusi, vaid tahan, et praegune põlvkond teaks mida tegelikult tundsid meie rahvad. Praegune põlvkond teab rohkem Mahtra-sõjast, kui sellest mis toimus 60 aastat tagasi. See on solvav! Ma ei süüdistata riigipöördes ideelisi kommuniste. Nad läksid oma idee pärast. Vendlus, võrdsus! Selle vastu poleks keegi, kuid tegelikkus oli hoopis teine. Sellest saadi aru siis, kui oli juba hilja. Kuid rahvas tahtis olla vaba, vaatamata oma majanduslikule seisule.

Veel on üks väga tähtis asi, mis tuli meelde Komis veedetud erirežimi laagrist.

Seal oli 3välismaalt röövitud naist. Ma ei mäleta nende nimesid, kuid 2 olid sakslannad ja üks kellegi kõrgema Ameerika ohvitseri abikaasa. Peale kapituleerumist liitlasvägede kõrgemad ohvitserid korraldasid bankette. Kord jälle temale helistati, et teda oodatakse banketile, auto saadetakse järele.. Tema uskus, pani õhtukleidi selga ja läks. Kuid auto veeres hoopis teises suunas, vene vanglasse. See üllatus oli nii suur, et umbes nädal ta mälust on kadunud. Kui toibus ja hakati ülekuulama, selgus, et mustadest juustest olid saanud hallid. Mina kohtusin temaga Obesas 50.a, siis ta juba oli olnud laagris 5 aastat süüdistatuna spionaažis ja vene ohvitseride agiteermises tulla N. Liidust ära. Minuga tema rääkis läti keeles, vene keeles vist ei oleks julgenud rääkida. Lootis minu kaudu kuidagi anda välismaale teateid oma saatuse kohta, kuid see meil ei õnnestunud.

Nüüd andmed selle daami kohta. Nime ei mäleta, kuid elulugu küll. Isa läti rahvusest meremees-kapten Karklinš. Tuli Inglismaale, abiellus lordi tütreaga. Neile sündis tütar, kes ilmselt isalt pärinud vaba mõtlemise, lootis saada baleriiniks. Luba lordi tütrele abielluda madalamast soost mehega oli šokk, balettikarjäärast rääkimata. Abiellus rikka mehega, läksid elama Viini, kus mees ostis temale balettiteatri-tantsigu ise või palgaku näitlejaid. 37.a. peale Hitleri tulekut Austriasse, läksid Ameerikasse. Nime ei mäleta, kuid andmeid mõningal määral siiski on. Inglismaa-Viin-Ameerika. Nii palju, kui mina olen kuulnud, välismaalased enne vabanemist said "juhuslikult" surma, et ei saaks teatada mis on olnud. Oleks väga hea, kui leiduks, kes otsiks võimalust teatada tema omastele, mis oli tegelikult!?

Järgmistel lehekülgedel on koopiaid Mirdza perekonnast Siberi-päevil tehtud fotodest.

Mirdza ja Endel poeg Akseliga Siberis

Sellises majas elati esialgu

Hilisem elamu